ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ԶԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ՀՀ-ՈՒՄ

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Մ. Գ.

Ագրարային ոլորտն ազգային տնտեսության այն ճյուղերի ամբողջությունն է, որոնք զբաղվում են գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրությամբ, դրա պահպանման, հումքի վերամշակման և իրացման աշխատանքներով: Ավելի ստույգ՝ այն ամբողջանում է «ագրոպարենային համակարգ» հասկացության մեջ, որն իր մեջ ներառում է հետևյալ 3 ոլորտները. առաջինը բուն գյուղատնտեսությունն է, որն զբաղվում է գյուղատնտեսական մթերքների արտադրությամբ, երկրորդն այն ճյուղերի ամբողջությունն է, որոնք զբաղվում են գյուղատնտեսական արտադրանքի մթերման, վերամշակման, պահպանման և իրացման աշխատանքներով, երրորդը ենթակառուցվածքներն են՝ ճանապարհատրանսպորտային տնտեսություն, կապ, նյութատեխնիկական մատակարարում և սպասար-կում, պահպանման համակարգ և այլն[1]:

Հաշվի առնելով տևական շրջափակման և տնտեսական փլուզման մեջ գտնվող հանրապետության սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի վրա ագրարային ոլորտի վճռորոշ ազդեցությունը և ելնելով բնակչության պարենա-յին ապահովվածության հույժ կարևոր խնդրից՝ գյուղատնտեսությունը մեր երկրում դիտվեց որպես տնտեսության առավել կարևորագույն բնագավառներից մեկը, և 1991 թ. հենց սկզբից այս ոլորտից էլ սկսվեց սեփականաշնորհումը՝ նպատակ ունենալով այն դարձնել շուկայական հա-րաբերությունները կարգավորող կայուն և արդյունավետ բնագավառ:

Անկախ պետականության առաջին մի քանի տարիները գյուղատնտեսության կառավարման պետական գերկենտրոնացված համակարգը հաղթահարող Հայաստանի Հանրապետության համար որոնումների դժվարին շրջան էր՝ կապված տնտեսավարման ու սեփականության ձևերի ընտրության և ճգնաժամային իրավիճակի հետ, որը հնարավոր չէր հաղթահարել առանց պետական կարգավորման, պետության աջակցության ու հովանավորության:

Գյուղատնտեսական արտադրության վարումը Հայաստանում, պայմանավորված արտադրության սեզոնայնությամբ, բերքատվության պարբերականությամբ, բնական պայմաններով, կապիտալ ներդրումների հատուցման ցածր մակարդակով, գյուղատնտեսական արտադրության մեջ արտադրողական ուժերի հետ մնալով, կապված է մեծ ռիսկի հետ: Տնտեսության այլ ճյուղերի հետ համեմատած՝ դա գյուղատնտեսությանը դնում է առավել դժվար կացության մեջ, որի պատճառով գյուղատընտեսությունն ավելի շատ կարիք ուներ և հիմա էլ ունի պետական մեծամասշտաբ հովանավորության:

---

[1] **Հարությունյան Հ., Չատինյան Ռ.,** Ագրարային ոլորտի կառուցվածքը և բարեփոխումների ուսումնասիրությունը (Էկոնոմիկա, 2000, N 12, էջ 573):

Աշխարհի առաջավոր երկրներում գյուղատնտեսությունը դիտվում է որպես ռազմավարական ճյուղ և դրան ակտիվ աջակցություն է ցույց տրվում պետական բյուջետային միջոցներից: Որպես օրինակ՝ նշենք, որ Ավստրիայում գյուղատնտեսությանը պետության կողմից աջակցության չափը կազմում է գյուղմթերքների արժեքի 44, Կանադայում՝ 35, Եվրամիությունում՝ 38, Ֆինլանդիայում՝ 72, Շվեյցարիայում՝ 76, ԱՄՆ-ում՝ 27-40%-ը[2]:

Պետության աջակցությունը գյուղատնտեսությանն իրականացվում է բազմաթիվ եղանակներով ու միջոցներով: Գյուղատնտեսության պետական կարգավորումը նպատակ ունի՝ ա) թուլացնելու բնակչության սոցիալական լարվածությունը, բ) կայուն գների միջոցով մի կողմից ապահովելու ֆերմերների նվազագույն եկամուտը, մյուս կողմից թույլ չտալու արտադրության ծավալների այնպիսի կտրուկ փոփոխություններ, որոնք կարող են առաջացնել ճգնաժամային իրավիճակներ, գ) շրջակա միջավայրի պահպանության, գյուղմթերքներ արտադրողների և սպառողների անվտանգության ապահովման համար պահանջում են պետական հսկողություն սահմանելու հողօգտագործման համակարգի և մթերքի որակի վրա[3]:

Թվարկված միջոցառումների իրականացման համար պետությունը տնտեսության կարգավորումը կենսագործում է օրենսդրորեն կարգավորված վարչական մեխանիզմներով և տնտեսավարման այնպիսի լծակներով, ինչպիսիք են՝ 1)բյուջետային դոտացիաների և հատուցումների վճարումը, 2) ֆերմերային ցածր տոկոսադրույքով կամ երաշխիքային վարկերի տրամադրումը, ա) պետական գնման երաշխավորման սահմանումը, բ) պետական նպատակային ծրագրերի մշակումն ու իրականացումը առանձին ճյուղերի և շրջանների համար, գ) հողերի՝ որոշ ժամանակով կոնսերվացումը, դ) գյուղմթերքների ներմուծման կամ արտահանման խրախուսումը և այլ միջոցառումներ՝ պայմանավորված երկրի առանձնահատկություններով:

ՀՀ գյուղատնտեսության զարգացման բնական նախադրյալներն ամենևին էլ հուսադրող չեն այն իմաստով, թե առանց պետական աջակցության հիշյալ ոլորտը կզարգանա: Այդ առումով նշենք, որ ՀՀ-ն դեպի ծով ելք չունեցող երկիր է, որը գտնվում է կովկասյան տարածաշրջանում: Երկիրը բաժանված է երկու հիմնական ջրավազանների. հարավ-արևմուտքում՝ Արաքս գետի, և հյուսիս-արևմուտքում՝ Կուր գետի: Ցածրադիր գոտիներում, օրինակ՝ Արարատյան դաշտում, գերակշռում են հարուստ և խոր հողաշերտերը, իսկ բարձրադիր գոտիներում և թեք սարալանջերում՝ մակերեսային հողաշերտերը:Հանրապետությունում առանձնացված է գյուղատնտեսական 9 գոտի[4]:

---

[2] **Ավետիսյան Ս.,** Գյուղատնտեսության պետական կարգավորումը ԱՄՆ-ում (Էկոնոմիկա, 1994, N 4, էջ 204):

[3] **Ղազարյան Հ.,** Հայաստանի Հանրապետությունում գյուղատնտեսության պետական կարգավորման հիմնական ուղղությունները (Ագրոգիտություն, 1997, N 5, էջ 236):

[4] **Գոմցյան Ա., Խաչատրյան Ս.,** ՀՀ ագրարային ոլորտի զարգացման արդի հիմնախնդիրները, Ե., 2005, էջ 13:

ՀՀ ընդհանուր տարածքի շուրջ 40%-ը գյուղատնտեսության համար պիտանի չէ: Գյուղատնտեսական օգտագործելի հողատարածքները կազմում են 1.394.400 հա, ներառյալ՝ վարելահողերը՝ 494,3 հազ. հա (35,5%), բազմամյա տնկարկները՝ 63,8 հազ. հա (4,6%), խոտհարքները՝ 138,09 հազ. (10,0%), արոտավայրերը՝ 694 հազ. հա (49,9%): Գյուղատնտեսական հողահանդակները պահանջում են ոռոգման հիմնարար համակարգեր, ընդ որում՝ ներկայումս ոռոգվում է վարելահողերի մոտ կեսը:

Գյուղատնտեսության ոչ արդյունավետ կազմակերպումը հասցրել է բնապաշտպանական իրավիճակի վատթարացման: Այսպես, անբավարար է գործում դրենաժային համակարգը, և հատկապես Արարատյան դաշտում բարձր տոկոս է կազմում հողերի աղակալումը: Բացի այդ, փոքր տնտեսությունները չեն պահպանում հողօգտագործման կանոնները:

ՀՀ գյուղատնտեսության մեջ արմատական վերափոխումների իրականացումը ենթադրում է տնտեսության կառավարման ձևերի ու մեթոդների, պետության դերի արմատական փոփոխություն: Պետության կողմից իրականացվող ագրարային քաղաքականության տեսանկյունից նրա միջամտությունը պետք է ընդգրկի կարգավորման հետևյալ ոլորտները. ա) ագրոպարենային համալիրում տնտեսության մակրոտնտեսական կայունության ապահովումը, բ) ագրարային շուկայի ձևավորումը՝ իր համապատասխան ենթակառուցվածքներով, գ) պետական տեսչության մարմինների ձևավորումը, նաև տեխնիկայի անվտանգ օգտագործման նկատմամբ վերահսկողության իրականացումը, դ) անհրաժեշտ օրենքների ընդունումը՝ մասնավոր-կամավոր կոոպերատիվների, գյուղատնտեսական շուկաների ազատ մրցակցության, հակամենաշնորհային քաղաքականության և որակի հսկման կառուցվածքների ստեղծման նպատակով:

Ասել, թե ագրարային քաղաքականության հիմքերը մեր հանրապետությունում դրվեցին անկախության հռչակումից անմիջապես հետո, կարծում ենք, ճիշտ չէ: Դեռևս խորհրդային ժամանակաշրջանում Հայաստանում նախկին միութենական հանրապետությունների նման հողերն ազգայնացվել և տրվել էին գյուղացիներին՝ անհատական տնտեսավարման համար: Դա նշանակում էր, որ հողի նկատմամբ սեփականատիրական իրավունքն անջատված էր նրա վրա տնտեսավարման իրավունքից: Այդ պատճառով ավելի ուշ սկսված կոլեկտիվացման ճանապարհով դժվար չէր անցնել հողերի համայնական մշակման՝ այդ նպատակով գյուղացիներից խլելով նաև հողի մշակման նրանց ունեցած բոլոր միջոցները, բանող և մթերատու անասունները:

Մինչ անդրադառնալը ագրարային քաղաքականության հիմքերի ձևավորմանը Հայաստանի երրորդ Հանրապետությունում, հարկ է հետադարձ հայացք գցել ու վերլուծել Հայաստանի ագրարային քաղաքականության էությունը խորհրդային կարգերի օրոք:

Սկսելով գյուղատնտեսությունից՝ նախ նշենք, որ XX դարի սկզբներին Հայաստանը հետամնաց ագրարային երկիր էր, որի բնակչության 85%-ը զբաղվում էր գյուղատնտեսությամբ: Խորհրդային Հայաստանի գյուղատնտեսությունն առանձնանում էր միակողմանի զարգացմամբ, մասնավորապես խոսքը վերաբերում է երկրագործությանը: Այդ երևույթն ան-հնար էր դարձնում արդյունավետ հողօգտագործման արմատավորումը:

Արտադրության զարգացման ցածր մակարդակով և էքստենսիվությամբ առանձնանում էր նաև անասնապահությունը[5]: Հայաստանի գյուղատնտեսության հետամնացության հիմնական պատճառներից էին նյութատեխնիկական բազայի պարզունակությունը, միակողմանի զարգացումը, սակայն սակավահող մեր երկրում սահմանափակ էին նաև ոռոգման հնարավորությունները, առանց որոնց՝ հանրապետության գրեթե բոլոր շրջաններում ոչ միայն բարձր բերքի ստացումը, այլև գյուղատնտեսական մշակաբույսերի աճեցումն ընդհանրապես անհնար էին: Տնտեսական ու սոցիալական նմանատիպ խնդիրների լուծման ուղղությամբ զգալի աշխատանք կատարվեց ՆԷՊ-ի կենսագործման տարիներին, սակայն դա տևեց մինչև 1928 թ.: ԽՍՀՄ-ում 1932 թ. արմատավորվեց գյուղատնտեսական մթերքների հարկային բնույթ կրող, պետական պարտադիր մթերումների համակարգ, որով մթերքների շատ տեսակներ անմնացորդ, իսկ մնացյալը խորհրդանշական գներով մթերում էր պետությունը (օրինակ՝ հացահատիկի 1 ցենտների դիմաց պետությունը կոլտնտեսություններին վճարում էր 80 կոպեկ)[6]:

Տասնամյակներ շարունակ գյուղի և քաղաքի միջև անհամարժեք փոխանակություն էր կատարվում: Երկրի ինդուստրացումը իրականացվում էր ի հաշիվ գյուղատնտեսության: Այդ և մի շարք այլ պատճառներով կոլտնտեսային-խորհտնտեսային հողօգտագործումը,փաստորեն, պետական-ֆեոդալական հողօգտագործման յուրահատուկ տեսք էր ստացել, որի հետևանքով գյուղացին կորցրել էր տիրոջ զգացումը, արդյունավետ չէր օգտագործում տարիների ընթացքում ստեղծված արտադրական ներուժը, ցածր էր գյուղատնտեսական արտադրության սոցիալ-տնտեսական արդյունավետությունը, նվազել էին գյուղատնտեսական արտադրության զարգացման տեմպերը հատկապես 1980-ական թթ. երկրորդ կեսին: Որպես օրինակ՝ նշենք, որ Հայաստանի գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի տարեկան միջին ծավալը 1986-1990 թթ. կազմել է 1981-1985 ծավալի 94,1%-ը[7]:

Համայնավարական-հանրային ագրարային համակարգի ճգնաժամի հիմնական պատճառը մասնավոր սեփականության և մասնավոր ձեռնե-ռեցության բացակայությունն էր: Այդ տնտեսակարգը կազմավորվել էր մասնավոր տնտեսության փլատակների վրա և հայտարարվել էր օրենքից դուրս: Այդ արհեստածին տնտեսակարգը, ինչ խոսք, երկար գոյատևել չէր կարող[8]:

Հանրապետության ագրարային տնտեսությունում ստեղծված վիճակին մեծ հարված հասցրեց Սպիտակի 1988 թ. երկրաշարժը: Դրա հետևանքները դրսևորվեցին ոչ միայն և ոչ այնքան նրանում, որ արտադրության ծավալները զգալիորեն նվազեցին, այլ նրանում, որ տնտեսա-

---

[5] **Ֆահրադյան Հ.,** Ագրարային արմատական վերակառուցումները Հայաստանի Հանրապետությունում. Անհրաժեշտություն, արդյունքներ, հիմնախնդիրներ, Ե., 2003, էջ 17-18:

[6] **Միհասյան Է.,** Սոցիալ-տնտեսական վերափոխումները Հայաստանի Հանրապետությունում (1990-2003 թթ.), Ե., 2003, էջ 77:

[7] **Ֆահրադյան Հ.,** նշվ. աշխ., էջ 36:

[8] **Մանասերյան Ն.,** Ագրարային հարցը երեկ և այսօր, Ե., 2005, էջ 106:

կան նախկին կառույցները 1989-1990 թթ. գյուղատնտեսական արտադրության վերականգնման հարցում հայտնվեցին լիակատար անգործունակ վիճակում: Դրանով էլ դրանք ուղղակիորեն սրեցին գյուղում արմատական վերափոխումներ կատարելու հասարակական պահանջը[9]: Այնուհետև պատերազմի և տնտեսական շրջափակման պայմաններում հանրապետության բնակչությանը պարենով, վերամշակող արդյունաբերությունը գյուղատնտեսական հումքով ապահովելու խնդիրների հաջող լուծումը թելադրում էին առավել արդյունավետությամբ օգտագործել գյուղատնտեսության արտադրական բոլոր ռեսուրսները, այդ նպատակով կատարելագործել արտադրության կազմակերպման և արտադրանքի բաշխման տնտեսական մեխանիզմները, հնարավորության սահմաններում մեծացնել պետության տնօրինությանն անցնող գյուղատնտեսական մթերքների ծավալները: Դա տնտեսական օրինաչափություն է պատերազմող և տնտեսական շրջափակման մեջ հայտնված երկրների համար: Փաստորեն, պատերազմական պայմանների թելադրանքով, ցանկացած երկրում, ներառյալ՝ մասնավոր սեփականության վրա հիմնված երկրներում, առկա ռեսուրսների օգտագործման կենտրոնացումը պետության ձեռքում օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է, իսկ դա նշանակում է, որ պատերազմական և տնտեսական շրջափակման մեջ գտնվող երկրներում, նաև Հայաստանում՝ 1988-1994 թթ., խոշոր արտադրության և արտադրական ռեսուրսների փոքրացումը ժամանակավրեպ գործընթաց էր: Ասվածի ապացույցն այն է, որ մինչ ագրարային արմատական վերակառուցումները ՀՀ ագրոարդյունաբերական համալիրն ամբողջ ժողովրդական տնտեսության համալիրի խոշոր բաղկացուցիչն էր: Դրանում ընդգրկված էին 285 կոլտնտեսություն, 527 խորհտնտեսություն, 48 միջտնտեսային գյուղատնտեսական ձեռնարկություն, սննդարդյունաբերության 131 ձեռնարկություն և այլն: Ագրոպարենային համալիրում աշխատում էր 398,5 հազար մարդ, իսկ համալիրի համախառն արտադրանքը կազմում էր 3280 միլիոն ռուբլի (1990 թ. տվյալներով)[10]: Ագրոպարենային համակարգի հիմնական նպատակը բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումն է, որն առաջին հերթին պահանջում է գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության աճ: Դա ապահովելու և տնտեսությունների գործունեության արդյունավետությունը բարձրացնելու փոխարեն Հայաստանում 1990-ական թթ. հապշտապ իրականացված տնտեսական վերափոխումների գործընթացում, ըստ էության, կազմալուծվեց ամբողջ ագրոարդյունաբերական համալիրը[11]:

Գյուղատնտեսական արտադրության աճի տեմպերի անկումը հաղթահարելու, երկրաշարժի հետևանքները վերացնելու, հանրապետությունը խորացող ճգնաժամից դուրս բերելու, արտադրության կազմակերպումն ու արտադրանքի իրացումը կատարելագործելու, բնակչությանը պարենով բավարարելու և հանրապետության կենսագործունեությունը կարգավորելու, սեփականության և տնտեսավարման բազմաձևության և շու-

---

[9] **Багратян Г.,** *Земельная реформа: вопросы теории и практики, Е., 2003, с. 258.*

[10] Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 1990, Ե., 1991, էջ 185-186:

[11] **Ֆահրադյան Հ.,** ՀՀ ագրոարդյունաբերական համալիրի ձևավորման մի կարևոր հիմնախնդիր (Գյուղատնտեսության էկոնոմիկա, 1999, N 4, էջ 76):

կայական հարաբերությունների անցնելու, ինչպես նաև սոցիալ-տնտեսական մի շարք ուրիշ խնդիրներ արդյունավետ լուծելու, գյուղի և գյուղատնտեսության առաջընթացն արագացնելու շահերը պահանջում էին արմատապես վերակառուցել արտադրատնտեսական հարաբերությունները գյուղում, կատարել ագրարային վերափոխումներ: Այլ խոսքերով՝ տնտեսական կյանքի նախորդ իրադարձություններով նախապատրաստված՝ օբյեկտիվ անհրաժեշտության վերածված ագրարային վերափոխումները հանրապետությունում իրականացվող տնտեսական, ագրարային քաղաքականության առանցքային հիմնախնդիր էին դարձել:

Այս տեսակետից նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության՝ 1991 թ. հռչակած հողի սեփականաշնորհումը համապատասխանում էր ժողովրդի սպասումներին. այն կոչված էր վերածնելու մասնավոր գյուղացիական դասակարգը և նրա օգնությամբ գյուղատնտեսությունը դուրս բերելու համայնավարական ագրարային ճգնաժամից: Այլ հարց է, որ հողի սեփականաշնորհման ընթացքում թույլ տրվեցին մի շարք կոպիտ խախտումներ, որի հետևանքով մեր հանրապետությունը ոչ միայն չհասցրեց դուրս գալ համայնավարական կարգերից ժառանգած ագրարային ճգնաժամից, այլև նորաստեղծ ագրարային համակարգը հայտնվեց ավելի խոր ճգնաժամի մեջ:

ФОРМИРОВАНИЕ ОСНОВ АГРАРНОЙ ПОЛИТИКИ В РА

ГЕВОРКЯН М. Г.

Резюме

XX век был наиболее драматичным в решении аграрного вопроса в Армении. На начальном этапе государственной независимости эффектив-ному осуществлению аграрной политики в РА препятствовали регулирование основных процессов оптово-розничного рынка сельхозпродукции и контроль за материально-техническим обслуживанием. Решение этих проблем нуждалось в государственной поддержке, а именно: в регулировании аграрного рынка, в необходимости создания законодательного поля, а также интеграции с международными экономическими структурами.

Начиная с 1988 г. в связи с ухудшением социально-экономического положения в республике правительство предприняло ряд аграрных реформ, по сути дела ввергших аграрную систему страны в глубокий кризис.